

**PLAUTE, L'ÀNIMA EN PENA (MOSTELLARIA), PSEUDOLUS.
PRÒLEG I REVISIÓ DE M. TERESA QUINTILLÀ. TRADUCCIÓ
DE MARÇAL OLIVAR. BARCELONA, EDITORIAL ALPHA S.L.
(LA CASA DELS CLÀSSICS, BERNAT METGE ESSENCIAL 21),
2023. 294 PP. ISBN 978-84-9859-411-9.**

MATÍAS LÓPEZ LÓPEZ
Universitat de Lleida
matias.lopez@udl.cat
ORCID: 0000-0002-7541-7228

Amb les excepcions –quant a excel·lència– que tots tenim en el nostre record (cadascú en citaria cinc o sis exemples; per sort, però, nombroses en serien les referències), les edicions amb traducció i notes que pertanyen a les grans col·leccions de traduccions de textos grecs i llatins han hagut de gaudir sempre del prestigi dubtós de la uniformitat o d'una excessiva estandardització, la qual, com és ben sabut, és la pitjor enemiga de la diversitat dels gèneres literaris i de la conveniència de reflectir-ne les singularitats.

En aquest sentit, les versions de Plaute a cura de Marçal Olivar i Daydí (1900-1993) per a la Col·lecció d'Escriptors Grecs i Llatins de la Fundació Bernat Metge constitueixen un paradigma d'equilibri entre la precisió filològica i la dignificació del català posat al servei de la traducció literària. Ens fem ressò, aquí, de les edicions d'Olivar de les comèdies *L'ànima en pena (Mostellaria)* i *Pseudolus*, publicades entre els anys 1951 i 1954, i revisades amb rigor científic i amb uns criteris d'especialització solidíssims per M. Teresa Quintillà Zanuy.

El *Pròleg* de Quintillà (pàgines 9-20) repassa amb molta cura les principals qüestions relatives a la composició de totes dues comèdies i ens n'assenyala els trets més destacats, tant d'història del text com de dramaturgia i estilística de Plaute. Pel que fa a la cronologia de les peces, que probablement no serien del període més tardà pròpiament dit –o darrer–, sinó d'una fase última –essent *Pseudolus* la més recent de totes– d'una etapa central de la creativitat plautiana, hom hi reflecteix l'estat de la qüestió general al voltant de l'adscripció de *Mostellaria* a un moment de maduresa de l'autor per la riquesa i el grau d'elaboració de les parts cantades (*cantica*), i de la condició que té *Pseudolus* de pertànyer a l'etapa final de la producció del comediògraf de Sàrsina en haver estat representada en els Jocs Megalesos del mes d'abril de l'any 191 a. C.

En la *Nota sobre l'edició* (pàgina 21), la Dra. Quintillà aporta el detall –tot prescindint per norma editorial dels aparats crítics i tot reduint considerablement el nombre de notes– dels aspectes que han estat objecte prioritari del seu treball filològic sobre el text llatí i sobre les traduccions

Data de recepció: 12/xi/2023
Data d'acceptació: 27/xi/2023
Data de publicació: desembre 2023

d'Olivar: 1) actualització, amb noves tries lèxiques, de les traduccions originals per tal d'acostar-les al lector del segle XXI, és a dir, superació de la rigidesa de fórmules avui gairebé inintel·ligibles pel seu arcaisme; 2) «suplementació» d'algunes llacunes presents en el text transmès o fixat; 3) utilització de l'anglès com a llengua «de moda» per traduir els passatges que apareixien en grec en el text de Plaute. Entre les «altres adaptacions» de què parla la revisora sense explicitar-les en la *Nota*, podríem fer esment [4] d'algunes traduccions «etimològiques» de noms parlants de personatges concrets. Encara dins el *Pròleg*, Quintillà enriqueix el nostre bagatge teòric amb notícies sobre la pervivència de les dues comèdies estudiades: *Mostellaria*, en obres d'Ariosto i Shakespeare, entre altres (pàgina 14); *Pseudolus*, en la tradició de la figura hispànica del *gracioso* i, entre altres repercussions, en la comèdia musical de Broadway de l'any 1962 titulada *A funny thing happened on the way to the Forum*, adaptada al cinema l'any 1966 per Richard Lester –el nostre *Golfus de Roma*– (pàgines 19-20), un assumpte molt car a l'autora de les revisions que són objecte de la present ressenya.

1) ACTUALITZACIÓ DE LES TRADUCCIONS ORIGINALS

S'observa aquest tret en:

- a) La substitució de fórmules d'interpel·lació com «minyó» o «vailet» per «noi» o «xaval» (*Most.* 939, 990, 991; *Pseud.* 242, 249) o com «galant minyona» per «noia exquisida» (*Pseud.* 948).
- b) La substitució d'unitats fraseològiques d'abast general, com ara: «viviú a la grega» per «munteu festes»; «no vull que em vinguis amb llagoterries» per «no vull que em facis la pilota»; «per tres òbols» per «per quatre xavos»; «som al cove» per «estem acabats» (la primera, però, encara usual en certs àmbits del català col·loquial); «estic amarat de por» per «estic catat de por»; «prendre el·lèbor» per «prendre la pastilleta»; «m'ha adobat tan bellament» per «s'han burlat de mi d'allò més» (*Most.* 22, 176, 357, 364, 395, 952, 1066, respectivament) // «ni una malla» per «ni un cèntim»; «que tan curull n'estigui» per «que em surti per les orelles» (*Pseud.* 81, 191, respectivament).
- c) La substitució d'expressions al·lusives als excessos bàquics: «que no hi fessin xefles» per «sense muntar borratxeres» –la primera, però, prou entenedora en el català de Ponent sota la variant *xefres*, amb l'alternança 'l / r' que ja documentem, en llatí vulgar, en l'*Appendix Probi* 77 *flagellum non fragellum*– (*Most.* 958); «vaig ben bé a la vela» per «he agafat una bona trompa» (*Pseud.* 1252).
- d) La substitució de locucions eufemístiques que maldaven per alleujar l'obscenitat inherent al *sermo meretricius*: «us exposaré a les apetències públiques» per «us convertiré en putes de carrer» –que és el que hi diu literalment: *cras poplo prostituam uos*–; «sí, de la [bossa] que se t'aguanta al cimet

de les cuixes» per «sí, de la [bossa] que et penja entre les cuixes» –ho diu Bal·lió, el traficant de dones– (*Pseud.* 178, 1188).

e) La simplificació –mitjançant la interpretació del seu sentit metaliterari– d'algun tecnicisme relatiu a la poesia dramàtica: «com estafà el to tràgic!» per «com parodia el to tràgic!» –hi diu literalment *paratragoedat*, esclar: és el llenguatge paratràgic heretat de la *Mésē*– (*Pseud.* 707).

f) Finalment, la substitució de mots allunyats d'una llengua planera, com per exemple: «perdis» per «cràpula»; «afait» per «maquillatge»; «ardidesa» per «atreuiment»; «endiastradament» per «extraordinàriament»; «moixiganga» per «festival» (*Most.* 83, 263, 409, 908, 937, respectivament) // «garbell» per «colador»; «aquesta destrossa de les deixuplines» per «aquests destrossafuets»; «cobert» per «prostíbul»; «recança» per «disgust»; «penjaments» per «insults»; «escàpol» per «fugitiu»; «vergassejar» per «fujetejar»; «malhages» per «maleït siguis»; «arrodoladís» per «foraster» (*Pseud.* 102, 137, 214, 281, 359, 365, 513, 631, 928, respectivament).

2) «SUPLEMENTACIÓ» DE LLACUNES

No només en les propostes de modernització de les traduccions *històriques* es comprova l'excel·lència filològica de la revisió duta a terme per M. Teresa Quintillà; és en la feina de crítica textual –i tant de bo una més gran generositat editorial hagués permès, en aquest punt, un nombre superior de notes explicatives– on la virtut suara esmentada assoleix el seu grau més alt de subtileza.

Les restitucions textuais, això és, el restabliment de lliçons que puguin omplir –si cal, per conjectura– buits en els originals quan la comprensió dels passatges se'ns torna obscura i hem de recompondre la intenció de l'autor antic, han estat oportunament practicades per la responsable de la revisió, tot procedint a atorgar sentit correcte o raonable a les frases suposant algunes paraules mètricament escaients, en aquests contextos: *Most.* 742-743 («Llavors... [llacuna] és un indici, i d'aquí, la ferramenta, després... [llacuna]» Olivar // «Això et presagia <garrotades>, després grillons i, finalment, la creu» Quintillà), *Most.* 864-867 («De mica en mica l'augmenten... [llacuna]... Jo estic ben decidit <a guardar-me de mal>. Abans que la meva <esquena>... [llacuna]» Olivar // «De mica en mica l'augmenten... fins acumular <una fortuna> [llacuna.] Jo estic ben decidit a guardar-me de mal. Abans que <se me'n ressentí la meva esquena>... [llacuna.]» Quintillà), *Most.* 1026-1026a-e («Vejam, vatua el món!, mira'm bé, i respon-me... [llacuna]... T'ho diré: en xifres exactes... et deu, per la casa que t'ha comprat. Ah, ¿sí? ¿M'ha comprat una casa?... [llacuna]» Olivar // «Vejam, per Pòl·lux!, mira'm bé, i respon-me... [llacuna.] <¿En concepte de què m'ha pagat quaranta> mines de plata? [...] T'ho diré: en xifres exactes [...] <quaranta mines et> deu, per la casa que t'ha comprat. Ah, ¿sí? ¿M'ha comprat una casa?

[llacuna.]» Quintillà); *Pseud.* 747 [diàleg entre Psèudolus i Carinus que Olivar, per lapsus, no ha traduït i que tradueix Quintillà] (« -¿I si l'atrapen *in fraganti?* – S'esmuny com una anguila»).

3) UTILITZACIÓ DE L'ANGLÈS COM A LLENGUA «DE MODA»

D'aquesta manera hi queden traduïdes paraules o girs que en el text de Plaute apareixen en grec: l'efecte era el d'un registre de llengua que, a la seva condició de correspondre a un idioma familiar als romans –als espectadors de la Comèdia, sense cap mena de dubte–, hi afegia la característica de sonar un pèl esnob i, per tant, la d'augmentar la comicitat dels passatges en què figuraven. Naturalment, la transposició a l'anglès demostra un gran enginy per part de la traductora (o autora de la traducció revisada).

En podem adduir els exemples: “Mà tòν Apól·lō” per «*No, my God!*» (*Most.* 973) // De manera particular, a *Pseudolus: amatores oliui “dýnamin” domi habent maxumam* (*Pseud.* 210-211: «amants amb grans stocks d'oli a casa»); “Ô Dseû” per «*Oh my God!*» (*Pseud.* 443); “Naì gár” per «*It is true*» (*Pseud.* 483); “Kaì toûto naì gár” per «*This is also true*» (*Pseud.* 484); –“kaì toûto naí”, –“Kaì toûto naí” per –«*Definitely*», –«*Yes, definitely*» (*Pseud.* 488); “heuretēs” *mihist* per «*És el meu problem solver*» (*Pseud.* 700); “chárin toûtōi poiō” per «*You are a charming lad*» (*Pseud.* 712).

[4] TRADUCCIONS PARLANTS DE PROSOPÒNIMS]

La revisora de les traduccions d'Olivar ha tingut en compte aquest tret estilístic –més que estilístic, estructural– del llatí de Plaute quan ha cregut convenient adaptar al català les etimologies d'alguns noms de personatges. Concretament, n'aporta quatre de *Pseudolus*: les cortesanes *Aeschrodora* («Vacidora»), *Xytilis* («Olivella») i *Hedylium* («Dolceta»); i l'esclau *Harpax* («L'Arrapa»), assistent d'un *miles*, tot i que aquest darrer ja l'interpreta de manera exacta Olivar d'acord amb el seu significat premonitori (*hostis uiuos rapere soleo ex acie: eo hoc nomen mihi est* -v. 655-). Certament, són versions catalanes reeixides. Potser podríem, en el cas de la cortesana *Xytilis*, matisar que el seu nom remet poderosament a “ksýō” (‘fregar’, ‘refregar’), tot atresorant una connotació d'erotisme que, en tractar-se d'una *meretrix*, ens presenta amb claredat la dona com a *frictrix*; traduiríem, segons això, per «Palpaire», però allò transcendental, en qualsevol de les dues hipòtesis etimològiques –vàlides alhora i complementàries–, seria que queda demostrada, un cop més, la fantasia associativa de Plaute, mestre indiscutible de l'art de l'ambigüitat.

Amb les nostres observacions al voltant de l'acuradíssim treball filològic de la Dra. Quintillà sobre les traduccions de *L'ànima en pena* (*Mostellaria*) i *Pseudolus* de Plaute a càrrec de Marçal Olivar, ha esdevingut palès que és obligació del lector crític amatent anar una mica més enllà de les uniformitats a què

condemnen les col·leccions i intentar aïllar i subratllar, dins la “koinē” lingüística i metodològica que les inspira i sovint fa indistintes les edicions i traduccions que en formen part, els encerts i els mèrits individuals, els quals, cal insistir-hi, no sempre poden vèncer les inèrcies editorials. Tot i ser conscients que llibres com aquest cerquen d'atreure el gran públic, hem de lamentar, no gensmenys, l'exigüitat de les referències bibliogràfiques (pàgina 20); hi al·lego, per exemple, atès que en el *Pròleg* hom parla de la qüestió –força debatuda– dels elements originals de la dramaturgia de Plaute, l'absència de dos títols primordials: Fraenkel, E. (1922), *Plautinisches im Plautus*, Berlín, Weidmann [*Elementi plautini in Plauto* (1960), Florència, La Nuova Italia]; Paratore, E. (1975), «Plauto, imitatore di se stesso», *Dioniso* 46, 29-70.

M. Teresa Quintillà, amb un rigor digne d'elogi, ens ha assenyalat el camí per a futures revisions del corpus de Plaute, editat i traduït, amb fidelitat a l'esperit del seu temps, per Marçal Olivar. Els clàssics han de ser *revisitats* quan l'excessiva distància temporal entre les edicions aconsella introduir-hi correccions i millores, i aquesta és la raó principal per la qual els textos que ens han pervingut mai no poden donar-se ni per definitivament establerts ni per perfectament entesos. El conreu del llatí i del català, en el volum que aquí hem descrit, és òptim tant en els seus supòsits com en els seus resultats.

Llevat que s'hi indiqui el contrari, els continguts d'aquesta revista estan subjectes a la llicència de Creative Commons: Reconeixement 3.0 Espanya.

Drets d'autoria: Les persones autores de l'article.